

„ИСТОРИЯТА КАТО ЖИВА ПАМЕТ“

от КРЪСТЬО КУЮМДЖИЕВ

С., „Български писател“, 1979

Прекрасно е да се види
с очите на вярата история-
та на Ирод или на Цезар.

Паскал

Познаваме ли добре критическите текстове на Кръстьо Куюмджиев, не можем да се съмняваме, че всяка написана от него мисъл е видяна преди това през очите на вярата: вяра във великата мисия на изкуството, вяра в непобедимостта на хуманистичната идея. В него се е съхранил духът на онези представители на българската интелигенция от началото на века, които направиха много за разкриването на нови хоризонти пред българската литература, съхранило се е и щастливо се е развило и неповторимото умение да обедини (може би инстинктивно) мощното възрожденско начало със съмненията на модерното съзнание.

Когато общуваме с писаното слово на този сладкодумен събеседник, хипнотизирани от подчинените на вярата, на беса на творческото думи, ние съпреживяваме текста, включваме се в диалог, който обаче не само, дори не предимно литературни теми, а докосва и повежда към преосмисляне възгледите ни за екзистенциалните тайнства, възбужда и активизира диалектичното начало в нашето мислене. Би било невъзможно да следваме активно разсъжденията на критика, ако останем роби на неподвижните представи, ако анализираме явленията сами за себе си, а не в тяхната динамична взаимнопроницаемост, ако не допускаме борбата и привличането на противоположностите, отрицанието на всяко отрицание, ако не почувствуваме със сетивата си неговия стремеж към „абсолютната истина, абсолютната красота, абсолютната правда, безсмъртието, безкрай, свободата и т. н.“

Макар и съставена от отделни статии, писани в различни години, ние възприемаме новата книга на Куюмджиев „Историята като жива памет“ като едно цяло, в което творецът изповядва своята истина за феномена на националното и за мястото на изкуството в националната съдба. Дори не на националното, а на родовото, защото погледът му ни от-

вежда към зараждането на българското, където авторът открива първопричините за специфичния развой на нашата родова неповторимост.

Развитието не може и не трябва да бъде идеализирано: всяка идеализация на миналото е опасност за настоящето и бъдещето на рода. Трябва да се видят не само светлите моменти, но да се осмислят и дните на падения, да се изследват колебанията, съмненията, грешките, а за всичко това трудът на „тесните специалисти“ е недостатъчен, недостатъчна е упоритостта на онези, които с просветителските си усилия прокарват пътина сред белите полета, необходимо е дрзновението „не само на езиковеди и филолози, но и на историци, социолози, философи на историята на културата, ако щете, на творците на художествени произведения...“

В същност мечтата на критика е всички тези разнообразни изследвания да се извършат от един човек, който да обедини в себе си енциклопедичните познания на учения с мъгъщата дарба за художествено обобщение на писателя, да обедини изконно българската езическа жизненост с духа на възвишената славянска философичност и западноевропейския философски рационализъм. В спомените си Куюмджиев има щастието да открие такъв човек — естествено не толкова съвършен, колкото е идеалът, но затова по-близък, по-разбираем и по-скъп. Става дума за Цветан Стоянов — едва ли е възможно да останем безмълвни пред майсторски изважния портрет на превърналия се в „жива памет“ приятел, споменът за когото е и огромен стимул за творчество: „Него не го задоволяваха дребните теми, той не търсеше голямото и значителното в случайните културни явления, с истински интелектуален размах той се захвашаше за най-едрото, за най-големите проблеми на човешкото съществуване, за съдбоносните задачи на човешкия дух. Той правеше мъжествени опити да надхвърли нашите мерки, искаше да види нашата литература в културната география на земното кълбо, преодоляла своя комплекс за културна малоценност“ — пише Кръстьо Куюмджиев за Цветан Стоянов, а ние имаме правото да кажем, че изречените думи с не по-малко основание са верни и за самия него, както и за онези творци от неговото духовно обкръжение, които направиха толкова много за непоколебимото следване на априлската линия в

нашата критика. Цветан Стоянов, Тончо Жечев, Здравко Петров, Кръстьо Куюмджиев — възприемаме ги винаги като взаимодопълващи се, взаимнообогастващи се, вечно търсещи и вечно неспокойни, неповторими творчески индивидуалисти, които доказаха, че критиката може да бъде изкуство, което възкресява и изпълва с актуален смисъл традициите на българската духовност.

Толкова различни по темперамент, по обем на търсенията си, различни, разбира се, и като човешки характери, те се появяват във време, „когато сякаш въздухът беше талантлив“ и не само успява да задържат гравеса на своята духовна активност, но и блестящо развиха плодотворни за развитието на литературния процес и за общокултурната еволюция идеи. Тяхната сила е скрита не само в будния интелект: годините минават и ние все повече се убеждаваме, че тя е в изключително силно развитото им чувство за традиция, в дълбоко нравствения дух на тяхната мисловност.

Всеки от тях може би е малко самотен, малко особен, всеки от тях тежи на мястото си със собствени текстове, със собствени слабости и пристрастия, но обединени — а ние някак инстинктивно предпочитаме да ги свързваме в представите си, — тези творци създадоха един изключително жизнен и оптимистичен модел на българската култура, те извършено спомогнаха за преодоляването на комплексите ни за културна малоценност, защото успяха да превърнат своите критически размисли в изповеди, накараха ни да почувствуваме какво означава да изстрадаш своите художествени търсения и предложиха на читателите искрен диалог, който водеше към същностни открития за националната съдба, а също и за самопознанието на стремящите се към хармония личности. Затова можем да кажем, че въпреки смъртта на Цветан Стоянов неговото място в нашата критика не остана празно: всеки от неговите приятели притежава шастливото съчетание на богата ерудираност с щедра дарба за художествено обобщение — и в особена степен тези думи се отнасят за самия Кръстьо Куюмджиев.

Когато четем неговата „критическа проза“, ние невинно се съгласяваме безрезервно с концепциите му, не всичко, което споделя той, възприемаме и като своя истина. Но дори и тогава, когато изпитваме желание да спорим (ако не се побойм от изключителния му дар на полемист), следим съвместно обратите на мисълта на един много истински, много откровен наш съвременник и волю-неволю попадаме под влиянието на нерва, на живото чувство, вплетени в тъканта на неговите мисли. Авторът сякаш не пише, той живее с всички фибри на организма си тези „критически“ текстове и воюва чрез тях не за славата на свръхинтелектуалец, а за смисъла на живота си, за убежденията си: в този критически текст творецът се раздава без остатък — в него безпогрешно ще открием

яката му свишовска жилка, „епикуреизмот“ му, странно съчетано с някаква неизкоренима патриархалност, ще открием и самотата, и нежността му, и неистовия стремеж на душата му към съвършенство. Ще открием неподозирани истини за душевността на съвременния човек, който търси себепознание в творческия акт.

Неска си спомним есето „Бъдете като Моцарт“. В него е зашифрован целият Куюмджиев — страстен и гневен, изповядващ своята обич и своята ненавист. Критикът не се бои, че „чиновниците“ в изкуството ще се почувствуват засегнати, след като неизбежно изтъкват в своя вреда повърхностния пласт на внушенията. Той хвърля ръкавицата към загърбилите живота, фанатично предани на своята херметична наука специалисти, които са готови да й принесат в дар „дори човешка жертва“. Салиери се превръща в символ на една от най-отблъскващите и тревожни прояви на отчуждението в съвременния свят: освобождаването на научния „гений“ от нравствените закони, фетишизирането на самоцелния научен извод. В най-тесен аспект за Куюмджиев е чудовищно създаването на литературна история, в която „подписите на писателите са изтрити“ и остават „голите структури“ на творбите, но в най-широк аспект неговото послание събужда нашата тревога от опитите да се умъртви природата, да се технократизира обществото. Не съществува гений, свободен от нравствения дълг — нито в изкуството, нито в науката, а всяко накръняване на човечността е противоположно — внушава Куюмджиев, без да крие яркия морализаторски патос на словата си. Неговите думи трябва да бъдат повтаряни, защото те звучат като химн на „светлото, творческо човешко начало“:

„Всяка човешка личност е единствена, неповторима, равна само на себе си. Ето в какво се състои нашето равенство — на всеки от нас е дадено едно уникално място в мирозданието, място, което никога, в никакви светове не може да бъде заменено с друго място, което поставя всеки отделен човек в лично отношение с цялата вселена. И това, което на пръв поглед може да ни обезвери и отчая, както е обезсърчило и отчаяло Салиери, в същност ни изпълва с трепет и велика гордост от положението на човека във вселената. А равенството, което иска Салиери, е мъртво, казармено, удушаващо. То е най-несправедливото равенство, което може да съществува. То е привидно равенство, защото убива единственото равенство между хората — всеки да бъде това, което е, да осъществява пълнотата и съвършенството на своята човешка личност.“⁴

Тези редове могат да бъдат написани само от посветен, който вижда света през очите на вярата — всеки опит да доказваме тяхната несъстоятелност е обречен на провал. Но ние като че ли привикнахме прекалено много с обективистичните критически текстове, в които

тонът винаги е спокоен и изводите са изведени с желязна математическа логика. Затова ни се струва непривичен този бурен слог, тази освободена от математическата логика мисъл, която не се бои дори да греша, която не се срамува да акцентува изключително върху човечността, върху необходимостта от вяра. Затова и текстовете на Кръстьо Куюмджиев напомнят толкова начина на изложение, присъщ на водачите на българската демократическа интелигенция от началото на века, затова и цитирания по-горе редове крият нещо от темперамента на д-р Кръстьо Кръстев например, който в една интимна изповед така определяше своето призвание: „проповедник и ратник на идеята за надмощие на личностите, за непобедимост на душевните копнежи от никакви външни обстоятелства, строг съдник на стерилността и безсмислиците“. Крайно пристрастно, дори гневно се бореше Кръстев срещу издребняването на темите, срещу обедняването на духовните търсения: той заедно с Пенчо Славейков и творците около „Мисъл“ в един ранен етап от развитието на новата българска култура направила невъзможното за нейното „европеизране“, за вкляването ѝ в широката контекст на световната култура. Техният стремеж да се предаде чрез магията на словото величието на народния дух, да се улови странната музика на неувимото, да се превърне литературата „ни повече, ни по-малко в духовен и морален водач на нацията“, е близък на Куюмджиев.

Немалко обвинения се изсипаха преди години върху главата на Кръстьо Куюмджиев. Но той успя да докаже своето право на глас, да отвоюва свое суверенно място сред „сонма“ от критици. И днес ни вярваме, че „когато въображението е напрегнато и прищпорва волята, когато цялото същество е екзалтирано и устремено към една цел — да изрази горещата, стремяща се навън мисъл, когато съзнанието се огъва под напора на образи и идеи“, тогава човек може да сгреша в дребното, може да се окаже дори „едностранчив“, но той търси изповедно истината и неговата „едностранчива“ истина е по-необходима, по-желана, отколкото студената, недостигаемо далечна истина на догмата. В живота на съвременния човек има достатъчно метални конструкции, за да може да приеме и в душата си изковани от метал мисли. Да се разшири кръгозорът на неговия свят, да се отвърят очите му за най-хармоничната красота на неразчлененото единство минало — настояще — бъдеще — това е задача не само на изкуството, но и на критиката, на философската хуманистична критика, която сама по себе си е изкуство. Самопознанието чрез изкуството ще ни позволи да погледнем с други очи и заобикалящата ни природа — нашата прамайка, ще ни даде възможност да обозрем дълбочинната същност на идеалите, които обуславят движението на нашето общество напред.

В този смисъл Кръстьо Куюмджиев никога не говори с а м о за литература. Всеки литературен проблем е за него подстъп към голямата идея, към безкрайната вселена на хуманизма. Много често той провокира своите читатели, хиперболизира значението на едно или друго литературно явление, но окупняването на рисунка е простимо и дори необходимо по законите на художествената логика — именно така се активизира реактивността на събеседника и в един мислен, задочен спор се ражда новото усещане за познатото, ражда се подбудата към непознатото.

Огромно значение в идейния свят на критика има надникването в тайните на миналото: той ни предлага да възстановим истината за отлетялото време, като потънем в неговата автентична духовност, като се проникнем от съзнанието за действителните стойности, които са придавали смисъл на живота на предшествениците ни. И едва ли има по-актуално, по-съвременно виждане, едва ли има друга възможност миналото действително да се превърне в „жива памет“, да се открие на фона на мимолетното онова вечно, което можем да наречем „родов белег“, „родово своеобразие“.

Да възкресим миналото за Куюмджиев значи преди всичко да възкресим истината за онези личности от миналото, които са писали историята не само с творбите си, но и с личните си съдби, да възкресим, а не да съдим мъртвите. Само живият може да изтърпи присъдата, за мъртвия тя е без значение и затова чудото на възкресението ще ни даде правото и да бъдем съдници, но дълбоко хуманното право на съдника, който е изслушал автентичната изповед на подсъдния, а не съди по предубеждение и задочно. Неслучайно съдбата на Яворов е магически притегателна точка за въображението на критика. Той желае да възкреси генияния поет не за да пролазят от гроба му сплетните, клеветите и клеветите, които го доведоха до фаталното решение, а за да изгони завинаги от този вечно жив в сърцата ни гроб сянката на подозрението, да ни научи да виждаме в трагедията на Яворов нейната кардинална „културно-историческа стойност“. Затова и страстно пледира в защита на една от най-значителните книги за Яворов — „Жителската драма на Яворов“ от Никола Гайдаров, — като изтъква особено „нейния нравствен патос, тая неуморима страст към истината и отвращение към лъжата, фалша и лицемерието, тоя страстен копнеж да се изтрие и най-нищожното петънце от светлото име на великия поет“.

Куюмджиев пледира за това, към което винаги се е стремил в своето творчество. По този начин той е пристъпвал не само към възкресяването на отделните личности — същите средства се е стремил към най-трудното: да възкреси атмосферата на цели пе-

риоди от развитието на българското общество и култура. Пример за това е неговата забележителна статия „Бележки върху антологията „Старобългарски страници“, която като концепция е една от най-спорните в досегашния му творчески път.

Неговата първа мисъл е да очисти съзнанието ни от затормозващия го комплекс „Византизъм“: не сянката на огромната империя, легнала застрашително върху българския духовен живот, а светлината на стремента към духовно съвършенство, богато подхранван от грамадната византийска култура, вижда критикът, не антагонизма между вечните противници, а гордостта от тяхната близост и взаимообусловеност определя патоса на словото му. Едва ли бихме могли да приемем без уговорки виждането му за благотворното влияние на византийската духовност в езически материалния свят на прабългарското общество, но не можем да отречем, че изключително примамалива е неговата концепция за дълбоко диалектичната същност на феномена на старобългарската култура: за вечната борба между идеалното и материалното, между небесното и земното — езическото начало намира своето отрицание в средновековната религиозна литература, черпеща сили и вдъхновение от преосмислялата античните елински традиции византийска култура, а в нейното отрицание от богомилската идея ще открием стихийно материалистическото виждане за земното като чертог на дявола, ще ни завладее „реалистичното“ изображение на скритите в нас босове.

Но ето че амбицията да разберем дали Кръстьо Куюмджиев е прав, да почувствуваме автентичния полъх на епохата, от която ни делат векове, ще ни накара да потърсим непознатите текстове, да потънем в далечния и приказно красив свят на Йоан Екзархория „Шестоднев“, за да разберем по-добре духовността на нашите предци и да открием загубилите се в бездната на времнатата връзки. И може би ще открием, че столетия по-късно нещата (на друго ниво, разбира се) ще се повторят. Правещата първи стъпки култура на Българското Възраждане може би ще се върне към езическото начало, към култа към свободата, към волността. И на свой ред ще бъде отречена в онзи преломен момент в началото на века, когато погледите на творците ще потърсят отново света на идеала, но ще разберат колко труден е пътят на модерното съзнание към него и колко сложна, раздвоена и трагична е личността на новия век.

Така ще се гонят, отричат и допълват противоположностите, които, уловени в тяхното многообразие, ни дават синтеза на онова, което е живо в паметта ни, което е първооснова за всеки наш набег напред, към бъдещето.

Казваме и повтаряме „може би“, защото ние сме още в подстъпите към тайнството на възкресението. А има и гласове, които отричат неговата необходимост: те се чувству-

ват сигурни само сред закономерностите, голи факти и статистики, те се боят, че възкресението ще разруши готовите им тези, ще разголи неспособността им да мислят диалектически, да виждат големите обобщения, ще се окаже, че заети единствено с мисълта за собствената си значимост, те са неспособни да допуснат в херметическия си свят своите прадеди. Срещу тях и към нас, мислещите съвременници, са отправени страстните думи на Кръстьо Куюмджиев:

„Ако историята е разказ за мъртвите, тя в същност търси познанието за живите, за човека. Самият предмет на нашите занимания ни задължава да си поставим тази висока цел... Само тази голяма цел може да разкрие пред погледа ни широки хоризонти. Тя ще ни внушава възвишени мисли и ще обогатява нашия ум. Тя ще възвишава нашата душа и ще изтънчава нашия вкус към доброто и красотата. Тя ще ни помогне да живеем с миналото, да осъзнаем нашата родственост с него и тогава ние няма да бъдем хладнокръвни колекционери на исторически вещи, любители на редкостите... а синовете и дъщерите на великите мъртви, които се стремят да бъдат достойни за тях. Само тая голяма цел може да ни даде сигурни ориентири, за да можем да възвеличим доброто и красотата в историята, а злото да осъдим“.

В рамките на тази рецензия ние си позволимехме два прекомерно дълги цитата, но направихме това с убеждението, че словото на Кръстьо Куюмджиев по-добре от всякакви пространни разсъждения ще определи културно-историческата стойност на книгата „Историята като жива памет“ и ще възбуди читателския интерес към нея. Защото наистина е прекрасно „да се види с очите на вярата историята“ на народния дух, отразена в литературните паметници, да се призоват страстно на живот строителите на българската култура.

Георги Цанков

„ЕСТЕТИЧЕСКИ И КРИТИЧЕСКИ СЪЧИНЕНИЯ“
от ШАРЛ БОДЛЕР. Съставител Димитър Аврамов
встъп. студия проф. д-р Кръстьо Горанов. С., „Наука
и изкуство“, 1976. 579 с.

Стражите отвеждат убиеца на мястото, където трябва да бъде екзекутиран. За просто-любното той не е нищо друго освен убиец. Образованият човек, напротив, иска да узнае от какво семейство е престъпникът, как е бил възпитаван, дали при някоя дребна простъпка не е бил наказан прекалено строго и затова се е озлобил към хората, кои са мотивите, които са го довели до деянието, с една дума, как се е формирала неговата душевност и цялото богатство от определения, които я характеризират. Мисленето на необразования човек, което вижда в убиеца единствено абстракцията, че е убиец, и чрез това просто качество заличава всичко останало,